

Руслан Гула

АНТИСЕМІТИЗМ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА МОНАРХІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЙОГО ПРОЯВИ У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МОНАРХІЧНОЇ ПРЕСИ)

Проаналізований стан монархічної преси на прикладі видання «Киевлянин» з точки зору вивчення єврейського питання на початку першої російської революції та політики російського націоналізму.

Ключові слова: монархічна ідеологія, націоналізм, патріотизм, антисемітизм.

Ruslan Hula. Antisemitism as a part of monarchy ideology and its manifestation during the first Russian revolution 1905-1907 (on materials of monarchy press).

Проаналізовано стан монархічної преси на прикладі видання «Киевлянин» по вивченню єврейського питання в початку першої російської революції та політики російського націоналізму монархічної преси.

Ключевые слова: монархическая идеология, национализм, патриотизм, антисемитизм.

Ruslan Hula. Anti-semitism as a part of monarchy ideology and how it works during the russian revolution of 1905-1907 (in monarchy press).

The condition of the monarchist press for example the publication of «Kievlianin» for the study of the Jewish question in the beginning of the first Russian revolution and anti-Semitic policies of the Russian monarchist nationalism patriotic ideology

Key words: monarchical ideology, nationalism, patriotism, anti-Semitism.

Актуальність формування ідеї державного будівництва впродовж більш ніж двадцяти років української державності посідає чільне місце у наукових дослідженнях історико-філософського напрямку. Принципи створення основ національної ідеології ґрунтуються на традиціях суспільства, серед яких провідною є національна терпимість. Складність стосунків всередині українського суспільства, пошук шляхів подолання етнічних, соціальних та духовних розбіжностей стали причиною звернення до вивчення цієї проблематики.

Опираючись на значний об'єм джерел та сучасні історичні дослідження, ми визначаємо метою статті висвітлення особливостей функціонування антисемітизму як складової частини системи державного патріотизму на українських етнічних теренах Російської імперії.

Стан дослідження проблеми. В останні десятиріччя особлива увага російської та української історіографії звернена на дослідження особливостей функціонування та розвитку патріотичної ідеології як структурного елемента духовного єднання нації на ґрунті національного єднання. У цьому контексті слід зазначити значний науковий внесок у розробку аналізу складних історичних стосунків українського та єврейського народів таких сучасних українських дослідників як І. Омелянчук [10], О. Подольський [14]. Серед російських дослідників слід відзначити розробки В. Кожінова [6], О. Платонова [12], О. Солженіцина [18], С. Степанова [19].

Серед видань монархічної спрямованості газета «Киевлянин» займала особливе місце. Саме цей орган обстоював найбільш ортодоксальні позиції в захисті принципів самодержавства.

«Киевлянин» – реакційно-монархічна газета, що виходила в Києві з 1863-го до 1919-го рр. Видання було субсидоване царським урядом та відображало інтереси російських поміщиків в Україні. Перервана в січні 1918 р. видавнича діяльність «Киевлянина» відновилась після взяття Києва Збройними Силами Півдня Росії в серпні-грудні 1919 р.

Єврейське питання як суспільно-політична реальність протягом століть займало виключно важливе місце в історичному розвитку України. Звичайно, «Киевлянин» уважно розглядав це явище на сторінках свого видання. Оцінка ролі євреїв у політичному житті суспільства Південно-Західного краю (географічні мережі України за класифікацією «Киевлянина») коливалася у досить широкому спектрі: від найгірших зразків антисемітизму до відкритого захисту євреїв у «справі М.Бейліса». Суперечливість цих оцінок свідчить про гнучкість підходу редакції до цієї проблеми, однак у межах офіційного напрямку державної політики – антисемітизму.

Редакторська політика видання щодо єврейського питання була чітко визначена В. Шульгіним: ««Киевлянин» проводив тверду лінію у напрямі, який був незалежний від єврейського впливу, але разом з тим, газета була вільна і від влади пристрастей» [27, с. 39].

Умовно роль та місце єврейського питання у суспільному розвитку регіону у трактовці редакції можна виділити у декількох аспектах, а саме: історичному, географічному, етнографічному. Із цієї сукупності логічно витікає і політичний аспект. На думку «Киевлянина» він включає у себе такі напрями, як характеристика російського революційного руху, місця та ролі у ньому євреїв; єврейські погроми, їх оцінка газетою; роль єврейського народу у Російській імперії; шляхи вирішення єврейського питання. Формат статті не дозволяє у повному обсязі розглянути всі аспекти редакторської політики стосовно єврейського питання. Автор зробив спробу висвітлення революційного руху та єврейських погромів у Києві та Одесі у жовтні 1905 р. як наслідку всіх складових національних взаємин православного та єврейського населення.

Праві сили імперії завжди пов'язували революційний рух в Росії з євреями. Аналізуючи сучасний революційний рух, М. Тихомиров писав: «Головну опору «визвольного руху» становили сили чужі і ворожі російському народові та його самобутності, й нерозривно пов'язані з єврейським Бундом та іншими чужорідними революційними союзами» [20, с. 1]. Підтвердження цієї думки ми знаходимо у «Замітках» О. Савенка: «Російська революція існує частиною єврейства. Усі свої сили та стимули вона черпає звідти» [16, с. 1]. Для подібних тверджень право-консервативні сили мали досить обґрунтовані підстави. У 1905 р. 18,8 % членів РСДРП складала євреї [5, с. 72]. Серед анархістів та есерів ці показники були ще вищими. «Московские ведомости» стверджували, що «із загальної кількості революційних агітаторів, яких затримала адміністрація, близько 90% були євреями» [8, с. 1]. В Одесі 16 жовтня 1905 р. владою було заарештовано 214 учасників революційних подій, 197 з них євреї [13, с. 225]. За підрахунками члена монархічної організації «Русское Собрание» М.М. Бородкина склад євреїв із загальної чисельності, яка була притягнута до відповідальності з політичних справ у 1904-1907 рр., дорівнював 29,1% [2, с. 137].

У кінцевому підсумку «Киевлянин» розглядав революційний рух як «боротьбу двох світів: міжнародного єврейства зі слов'янами, великим народом, якому ворожі сили перехресчують його шляхи. Вони ненавидять нас самих, саму нашу Росію, сам народ» [17, с. 1].

В.В. Шульгін охарактеризував революційний рух 1905 р. як «рух ганебний, антипатріотичний, антидержавний, антиросійський. На чолі цього руху стояли євреї. Єврейство заволодівало політичною Росією. Розум нації виявився у єврейських руках. Євреї, окрім університетів, захопили пресу та через неї керівництво розумовим життям держави» [27, с. 43 – 47]. Дійсно, велика роль євреїв в організації революційної пропаганди визнавалась як лівим, так і правим табором. Д.І. Піхно так висвітлює становище, що склалося у пресі: «преса революціонізувалася, а в Західному та Південному краї наповнилася євреями» [11, с. 1].

Засобом боротьби з революційним рухом «Киевлянин» вважав ідеологічну роботу серед російського населення. У фондах газети зберігається листівка «Звернення до російського народу», у якій поряд з роз'ясненням ролі євреїв у революційному русі знаходяться поради, що і створили підстави для дій російського населення у погромах жовтня 1905 р.: «як тільки з'являється до вас ці христородавці, ви їх побийте, щоб не було в них бажання проходити до вас» [21, арк. 18].

Однак, незважаючи на відверто підбурюючий характер антисемітської пропаганди, найбільш потворною формою політичного антисемітизму, що яскраво виявилася у Південно-Західній Росії, були, без сумніву, єврейські погроми.

В.В. Шульгін дав таке визначення погрому: «Погром є масове знищення життя чи майна. Життя та майно інколи поєднані спільною ознакою. У випадку єврейських погромів з'єднувальна ознака така: знищуємо життя та майно – єврейські» [27, с. 118].

М.О. Бердяєв у роботі «Християнство та антисемітизм» конкретизував етноісторичний аспект погромів: «Ненависть до євреїв часто буває пошуком цапа-відбувайла. Коли люди відчують себе нещасними та пов'язують свої особисті проблеми з проблемами історичними, то вони шукають винного, на кого можна було б покласти усі проблеми. Дуже легко перекопати людей низького рівня освіченості, що у всьому винні євреї» [1, с. 208].

При аналізі погромів «Киевлянин» особливо виділяє події 18–20 жовтня 1905 р. у Києві та Одесі. Головною причиною погромів газета вважала зріст революційного та національного руху на тлі повної державної дезорганізації, яка знайшла своє відображення у реакції влади на Маніфест 17 жовтня 1905 р. [22, с. 75–76]. При цьому видання звертає увагу на низку особливостей у причинах, розвитку та наслідках погромів.

На початку ХХ ст. у Києві мешкало приблизно 50 тисяч євреїв, що складало 12,9% всього населення міста. Київ належав до місцевості, де євреям було заборонено постійне проживання за виключенням купців, ремісників, студентів вищих навчальних закладів. У соціальному спектрі євреї складала 44% київського купецтва, євреям належало дві третини всієї торгівлі у місті. На київських підприємствах єврейського капіталу вироблялася чверть продукції. Євреї складала понад третини усіх ремісників міста [7, с. 618–621].

Поштовхом київського погрому 18–20 жовтня 1905 р., на думку «Киевлянина», став стихійний вибух ображених почуттів росіян за ганьбу народної святині з боку єврейського населення Києва. До ганебно ображеної народної святині відноситься постулат святої віри російського народу в Бога, Царя та Вітчизну. Цю думку підкреслює і В.В. Шульгін, який акцентує увагу на «факти, які важко ображали російське національне і монархічне почуття» [27, с. 45].

У звіті сенатора Е. Турау підкреслено, що єврейське населення Києва 17 жовтня 1905 р. активізувало свою революційну діяльність у формах прямого порушення громадського порядку. Були зроблені спроби зруйнування пам'ятника Миколі І. Масового характеру набули факти фізичних образ військовослужбовців та поліцейських [4, с. 87].

«Киевлянин» в аналізі єврейського погрому в Києві виходив з того погляду, що каталізатором революційних поштовхів був єврейський елемент.

Характерно, що єврейські погроми видання прогнозувало ще за півроку до їх початку: «пам'ятайте, що усяка революція в Росії в решті-решт піде по єврейських трупах» [3, с. 1].

Зрештою подія 18–19 жовтня 1905 р. виникла на думку газети як реакція російського населення на «з'явлення юрби революціонерів з червоними прапорами, ходіння їх по місту з революційними піснями та швидко рознесена по Києву звістка, що юрба зірвала у будинку Ради портрет Государя, який знаходився там. Маса населення приписувала усі ці провокації діям євреїв, оскільки у натовпі революціонерів дійсно було багато молодих євреїв та єврейок. І на євреїв звалилася помста за образу народних почуттів революціонерами» [23, с. 1].

Початок погрому 18 жовтня 1905 р. у Києві на думку сенатора Е. Турау був викликаний відчуттям помсти з боку російського населення за образи національного почуття. Ініціатором патріотичних маніфестацій, що як правило переходили у погроми, був робочий клас. У передмісті Києва Соломянці погром ініціювала партія чорноробочих з міста (приблизно 2000 осіб). У Деміївці – організаторами безладу стали робітники цукрового заводу. [25, с. 1]. В.В. Шульгін також підкреслював, що серед погромників більшість «вірогідно, робітники» [22, с. 363]. У подальшому до погромів почали приєднуватися декласовані елементи. У Києві на третій день погрому «склад натовпу значно змінився, у ньому більшість складали різні безробітні та босячня» [26, с. 1]. Унаслідок неконтрольованих дій юрби погромників та наявності декласованого елемента відбувалися факти пограбування єврейського майна. «У Липках були розгромлені будинки євреїв Гінзбурга, Гальперіна, Олександра та Льва Бродських, Ландау та декількох інших» [24, с. 1]. Усього «було пограбовано приблизно півтори тисячі єврейських квартир та торгових приміщень» [4, с. 148].

Погроми були реакцією значних верств населення на подальший розвиток революції та носили яскраво виражений монархічний характер. Але, одночасно, вони переслідували також іншу мету: позбавлення від економічної конкуренції з боку євреїв. Розслідування подій у Києві встановило: «були випадки, що підбурювали до погрому конкуренти євреїв – господарі дрібних ремеслених артілей» [13, с. 239].

Ескалації погрому на думку «Киевлянина», сенатора Е. Турау, свідків подій сприяли також факти застосування вогнепальної зброї з боку єврейських загонів самооборони, що викликало адекватну відповідь військових частин Київського гарнізону та поліцейських чинів [4, с. 111].

У дні погрому в Києві було вбито 47 чоловік, у тому числі євреїв – 12, поранено – 205, євреїв серед них – третина [14, с. 30].

«Киевлянин» у оцінці київських подій розглядав єврейський аспект як складову загальноросійського революційного руху. Видання зверталось до революціонерів: «не торкайтеся його (російського народу) святинь та поважайте його народне почуття. Не кажіть, що російський народ – раб. Ви не розумієте його віри, як він не розуміє вас. Але ви примусили його зрозуміти, що означає революційне насильство та ненависть народу – проти євреїв, яких він вважає вашими співучасниками» [23, с. 1].

Однак необхідно підкреслити, що, «Киевлянин», намагаючись пояснити погроми проявом монархічних відчуттів, твердо встав на захист єврейського населення Києва. «На своє горе та невдачу євреї не втримали своїх божевільних, не зуміли вчасно навести на розум. Адже божевільні є і між росіянами, і ми не могли їх втримати, тобто і ми винні. Євреї наші співмешканці, ганебно і злочинно піддавати насильству та пограбуванню стільки невинних та глибоко невдалих людей» [23, с. 1].

Аналогічні причини, на думку газети, були підставою для виникнення та розгортання одеського погрому. Особливістю одеських подій був перманентний стан протистояння влади та радикальної опозиції з 14 липня 1905 р., з моменту прибуття на одеський рейд броненосця «Князь Потьомкін – Таврійський». Після виходу Маніфесту 17 жовтня розпочалася ескалація революційного руху з відверто антиросійськими гаслами. За свідченнями помічника Одеського поліцеймейстера Кісляковського євреї казали росіянам: «ми дали вам Бога, дамо і царя» [13, с. 225].

Початок Одеських подій 19 жовтня 1905 р. в трактовці видання виглядає наступним чином. «Російські люди, озброївшись тільки іконами, портретом государя та національним прапором, пішли по міс-

ту через єврейські застави. Революціонери без коливань вирішили, що заколотників та бунтівників під національним російським прапором потрібно розігнати та знищити. З редакції «Южного обозрения» посипався град пострілів. Народ не витримав цих злодіянь, і всі революціонери були зім'яти та по місту пройшов ураган погрому» [24, с. 1]. Але соціальний склад погромників (як у Києві) протягом декількох жовтневих днів суттєво змінився. В Одесі першими на вулиці вийшли портові вантажники [13, с. 258]. За показами свідків погроми організували особи, які приєдналися до патріотичних маніфестацій: «до натовпу приєдналися випадкові люди, у тому числі багато хуліганів та босяків» [13, с. 60].

Факти масового застосування вогнепальної зброї з боку єврейської самооборони підтверджуються свідченнями самих революціонерів – учасників подій 19 жовтня 1905 р. в Одесі [9, с. 50–52]. Жовтневому погрому протидіяла лише єврейська самооборона. Але її активність, при відсутності можливості захисту єврейського населення від багаточисельного натовпу лише провокувала погромні дії.

При аналізі одеського погрому «Киевлянин» підтримує саму ідею активної народної протидії незаконним озброєним формуванням революціонерів. При цьому видання суворо засуджує бездіяльність одеського генерал-губернатора Д.Б. Нейгарда, незважаючи на наявність в Одесі 10-тисячного гарнізону у складі 4-х піхотних та 2-х кавалерійських полків [14, с. 31]. Слід зазначити, що Маніфест 17 жовтня сприяв дезорганізації у діях влади, бо «дарованные свободы» вступали у протиріччя з режимом воєнного стану, який був введений на той час у багатьох містах. Розпорядженням Д.Б. Нейгарта війська та поліція були залишені у місцях дислокації з метою «надати населенню можливість безперешкодно користуватися наданою маніфестом свободою в усіх видах» [13, с. 234]. Таким чином, влада кинула місто напризволяще.

Підрахунок загиблих внаслідок одеського погрому розрізняється за джерелами. Зі звіту сенатора Кузміньського під час подій було вбито більш 500, із них євреїв – 400, поранено – 289, із них євреїв – 237. Сенатор констатує: «За силою та жорстокістю цей погром не має рівних» [4, с. 150]. Єврейська енциклопедія визначає кількість вбитих євреїв – 400 [7, с. 122]. За списками одеського равінату вбито 302 єврея та більш сотні «погромників» [9, с. 63 – 64].

Взагалі по Російській імперії у вказаний період єврейські погроми пройшли у 660 містах. [15, с. 186 – 187]. Під час погромів загинуло 1622 та поранено 3544 особи. За підрахунками С.О. Степанова (визначено віросповідання $\frac{3}{4}$ учасників подій) із постраждалих іудеїв: вбитих – 711, поранених – 1207; православних: вбитих – 428, поранених – 1246 [19, с. 56].

У «смузі осілости» у жовтні – листопаді 1905 р. найбільш гучні єврейські погроми пройшли у Кременчуку, Чернігові, Вінниці, Балті, Катеринославі, Умані, Кам'янці-Подільському, Херсоні, Миколаєві, Ніжині. У губерніях, які знаходилися на території сучасної України, відбулося 588 погромів, тобто 85,2% жовтневих погромів [7, с. 618 – 621]. Характерною прикметою цих погромів було переважне знищення єврейського майна. Факти пограбування були поодинокі [4, с. 147]. У звітах Кузміньського та Турау підкреслено, що завчасні та грамотні дії поліції та військ зупиняли погроми на їх початку [4, с. 140 – 152].

«Киевлянин», суворо прямуючи у фарватері офіційної антисемітської державної політики, безумовно причетний до ідеологічної підготовки населення щодо погромних дій. Але видання у своїх публікаціях по можливості об'єктивно оцінювало події, пов'язані з євреями, що відбувалися на Півдні Росії. Надмірно захопившись абсолютизацією ролі євреїв у роки першої російської революції, «Киевлянин» однак не перекладав на них усю повноту відповідальності за революційне безладдя, звинувачуючи у тому числі царський уряд та ліберальну російську інтелігенцію.

Джерела та література:

1. Бердяев Н.А. Христианство и антисемитизм / Н.А. Бердяев // Дружба народов. – 1989. – С.208 – 216.
2. Бородкин М.М. О революции / М.М.Бородкин // Мирный труд. – 1907. – № 6-7. – С.132 – 137.
3. Вольнец А. Заметки / А. Вольнец // Киевлянин. – 1905. – № 123. – С. 1.
4. Киевский и Одесский погромы в отчетах сенаторов Турау и Кузьминского. – Спб.: Витязь, 1906. – 152 с.
5. Киселев И.П. Политические партии в России в 1905 – 1907 гг.: численность, состав, размещение / И.П.Киселев, А.П.Корелин, В.В. Шелохаев // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 70 – 78.
6. Кожин В.В. Россия. Век XX / В.В.Кожин. – М.: ЭКСМО, 2002. – 416 с.
7. Краткая еврейская энциклопедия. – Иерусалим: Кетер, 1982. – т.6. – 720 с.
8. Меньшиков М. Без названия / М.Меньшиков // Московские ведомости. – 1906. – №8. – С.1
9. Одесский погром и самооборона. Паолей-Цион. – Париж: Б. и., 1906. – 111 с.
10. Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904 – 1914 гг.) / И.В.Омелянчук. – К., 2000. – 168 с.
11. Пихно Д.И. Заметки / Д.И. Пихно // Киевлянин. – 1905. – № 312. – С. 1
12. Платонов О.А. Покушение на русское царство / О.А.Платонов. – М.: Вече, 2004. – 544 с.
13. Погромы по официальным документам. – СПб.: Тип. И. Машинистова, 1908. – 265 с.
14. Подольський А.Ю. Антисемітська політика російського царизму в Україні на початку ХХ століття / А.Ю. Подольський // Український історичний журнал. – 1995. – №6 – С.26 – 31

15. Прайсман Ю. Одеський погром 19 октября 1905 года / Ю.Прайсман // «22». – 1986/87. – № 51 – С. 186–187.
16. Савенко А. Заметки / А. Савенко // Киевлянин. – 1907. – № 70. – С. 1.
17. Савенко А. Заметки / А. Савенко // Киевлянин. – 1907. – № 91. – С. 1.
18. Солженицын А.И. Двести лет вместе: в 2 ч. Ч. 1. / А.И. Солженицын. – М.: Русский путь, 2001. – 512 с.
19. Степанов С.А. Черная сотня в России (1905–1914) / С.А.Степанов. – М.: Правда, 1992. – 330 с.
20. Тихомиров Н. Заметки / Н.Тихомиров // Киевлянин. – 1905. – № 341. – С. 1.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 296. Редакція газети «Киевлянин», оп. 1, спр. 2, арк.18.
22. Шульгин В.В. Дни / В.В.Шульгин. – Л. : Лениздат, 1925. – 428с.
23. Шульгин В.В. Заметки / В.В.Шульгин // Киевлянин. – 1905 – № 314 – С. 1.
24. Шульгин В.В. Заметки / В.В.Шульгин // Киевлянин. – 1905. – № 289. – С. 1.
25. Шульгин В.В. Заметки/ В.В.Шульгин // Киевлянин. – 1905. – № 295. – С.1
26. Шульгин В.В. Заметки / В.В.Шульгин // Киевлянин. – 1905. – № 291. – С.1
27. Шульгин В.В. Что нам в них не нравится/ В.В.Шульгин. – М.: Хорс, 1992. – 452 с.